

Historian tiivistelmä

Katsaus Ähtärin historiaan - Erämaasta palvelukaupungiksi

Sulevi Riukulehto, taloushistorian dosentti (JY)

Esitelmä pidetty Suomi 90 vuotta - Ähtärin kunta 140 vuotta juhlassa 6.12.2007

Esihistoria ja Ähtärin nimi

Menneisyyden jälkiä voidaan Ähtärin alueella seurata kauas esihistoriaan saakka. Tosin arkeologisia löytöjä kunnan alueella on tehty niukanlaisesti: museoviraston luettelossa on 46 ähtäriläistä esihistoriallista kohdetta. Niistä 42 on kivikaudelta, kaksi rautakaudelta ja kaksi on ajoittamattomia. Tärkeimmät löytöpaikat ovat Peränteellä, jossa onkin paikallinen löytötihentymä, peräti 12 kohdetta. Niistä viisi on kivikautisia asuinpaikkoja.

Ainoa perusteellisesti kaivettu ja tutkittu kivikauden asuinpaikka on kuitenkin Pemun pohjoisrannalla, Kortteisjoen suussa sijaitseva Lopetti (kaivaukset 1982). Kaikkiaan kiinteitä muinaislöytöjä on Ähtärissä vain 11 kappaletta, siis huomattavan vähän. Museoviraston rekisteröimien muinaisjäännösten kartalla Ähtäri erottuukin löytöharventumana, jossa vanhojen vesireittien varsille sijoittuvat pistekejut katkeavat. Tämä kertoo siitä, että arkeologisia kohteita ei ole järjestelmällisesti etsitty. On luultavaa, että vesistöreitit varrelle aina sijoittuneessa Ähtärissä monet arkeologiset kohteet odottavat vielä löytäjänsä. Kuvaavaa tilanteessa on se, että Peränteen kaikki viisi asuinpaikkalöytöä tehtiin alueen ainoassa järjestelmällisessä inventoinnissa vuonna 1981.

Ähtäri-nimi on todennäköisesti peräisin kivikauden ja erätalouksaikaisen uudisasutuksen väliltä. Tuolloin alueella vaelsi harva saamelaisasutus, jolla onkin selvä vaikutus ähtäriläiseen nimitykseen. Suuren järven ja sittemmin koko kunnan nimi ei kuitenkaan liene lappalaisperäinen, vaikka Sodankylästä löytyykin sopivantuntuinen verrokki, Ätsärijoki. Yksimielisyyttä nimen alkuperästä ei ole saavutettu. Yhtymäkohtia on nähty eestin sanaan Ätsä ('kukka', 'kukinto', mistä rentukka muistuttaa myös pitäjän vaakunassa), ruotsin sanaan ed ('taival' -> edsjö -> Etseri) sekä vielä balttilaiseen sanaan ezerj ('järvi'). Äänneyhteys on myös huomattu laatusanoihin 'äkäinen', 'äkeinen', joka yhteys tunnetaan myös Äetsästä. Joka tapauksessa Ähtäri on alun perin vesistön nimi, mitä tuo Ätsäjärvi, Ätsäri sitten lieneekään merkinnyt.

Erätalouksaika ja Ähtärin asuttaminen

Ensimmäiset Ruotsin valtakunnan kansalaiset saapuivat Ähtäriin saamelaisten vielä samoilla metsissä ja järvillä. Kruunun pyrkimyksenä oli asuttaa maa ja näin vahvistaa valtaansa luonnonvaroilla, sotilaalliset näkökohdat olivat myös tärkeitä. Vuoteen 1552 asuttamista edisti erätalousjärjestelmä. Suomen eteläisten heimojen talonpojat omistivat viljelemänsä maat, mutta myös laajat eränkäyntioikeudet asuttamattomille maille. Ähtäri, kuten koko Ylä-Satakunta oli pirkkalaisten talonpoikien eräaluetta. Kesällä viljeltiin maata, talvella tehtiin pyyntiretkiä pohjoisen erämaihin. Kehittyneimmillään eräomistus oli tarkoin yksilöityä; laajat asumattomat korpimaat jakoutuivat yksittäisiksi miehenmetiksi. Kukin talonpoika siis tiesi tarkalleen, missä hänen eräalueensa sijaitsi. Tämä järjestelmä purettiin vuonna 1552 annetulla eräreduktiolla. Vaikka erätalous saattoikin luonnonvarat tehokkaasti talonpoikien käyttöön, se toisaalta esti uuden asutuksen leviämistä. Eräoikeuksien peruuttamisen jälkeen pysyvä asutus alkoi levitä myös karulle Suomenselälle. Etelästä saapui pirkkalaisia eräoikeuksien omistajia, mutta myös savolaisia alkoi asettua seudun pohjois- ja itäosien mäkilehtoihin. Viimeisenä Ähtäriin saapui myös jonkin verran pohjalaisia uudisasukkaita.

Alastaipalelaiset ovat ottaneet kunnian Ähtärin ensimmäisestä asutuksesta. Vuoden 1589 maantarkastuskirja on ensimmäinen, jossa on mainintoja ähtäriläistaloista. Alastaipaleen lisäksi asutusta on

yhtäläillä myös Peränteellä, Ouluvedellä ja Hankavedellä sekä Vehulla. Alastaipale on kuitenkin ainoa, missä ensimmäisenä voidaan nähdä kylänmuodostusta. Myös asutuksen tulosuuntana eteläinen Alastaipale on luonteva.

Ähtäriin asuttajat olivat maanviljelijöitä. 1600-luvun peltokartoista näkyy, että viljovat maat raivattiin varsin nopeasti pelloiksi. Karja laidunsi niittymaita. Myös kaskenpoltto kuului yläsatakuntalaiseen maanviljelyyn. Kaskimaita oli alettu viljellä jo ennen alueen asutusta. Sen sijaan tervaa poltettiin vain kotitarpeiksi. Etelä-Pohjanmaalla tärkeä tervatalous vahvistui Ähtäriin vasta 1800-luvulla.

Ruoveden emäpitäjä

Ylä-Satakunnan asuttaminen eräreduktion jälkeen oli varsin nopea ilmiö. Ruoveden pitäjä ja seurakunta perustettiin jo vuonna 1565. Sen alue käsitti myöhemmät Ruoveden, Kurun, Virtain, Pohjaslahden, Vilppulan, Keuruun, Mäntän, Pihlajaveden, Multian ja Ähtäriin kunnat sekä osia Teiskosta. Koko laajalla alueella oli noin 70 taloa. Asutus painottui pitäjän eteläosiin.

Ruoveden seurakunta jakautui kahteen pastoraattiin. Nykyisen Ähtäriin alueesta suurin osa oli Ruoveden pastoraattia, kunnan itäosat Niemisveden kylään saakka kuuluivat Keuruun piiriin. Pitkien kirkkomatkojen takia ähtäriläiset halusivat kuitenkin oman kirkkorakennuksen. Sen perustamisasiakirja on vuodelta 1651. Erimielisyyksien jälkeen kappeli sijoitettiin Hankolanmäelle. Samalla mäellä ovat sijainneet kaikki Ähtäriin kirkot, myös nykyinen, järjestyksessä neljäs kirkkorakennus vuodelta 1937.

Ähtäriin kappelikuntaan kuului aluksi vain 27 taloa. Lukuun sisältyivät myös suuret osat myöhempää Lehtimäkeä ja Soinia. Kun Lappajärvi perustettiin 1637, Soini liitettiin pääosin siihen, ja vuonna 1791 se sai oman kappelin. Jotkut soinilaistalot pysyivät Ähtäriin osana vielä tämän jälkeenkin. Kolunsarka siirtyi Soiniin vasta Isonjaon jälkeen vuonna 1841.

Lehtimäen kappeli (1799) vei sekin osan Ähtäriin kappelikunnan alueesta, mutta toisaalta aluelaajennuksia tuli idästä. Kun kirkossa yleisesti käytiin vesireittejä pitkin, oli luontevaa, että ensin Niemisvesi ja sittemmin Kivijärven kylä liittyivät kokonaisuudessaan Ähtäriin 1850-luvulla. 1924 Ähtäriin kuntaan liitettiin vielä osia Vehkoon ja Liesjärven kylistä Ähtäriinreitin ylimmiltä valuma-alueilta. Tämä viimeinen laaja rajamuutos lisäsi Ähtäriin pinta-alaa peräti yhdellä neljänneksellä, mutta asukasluku kasvoi vain 358 hengellä.

Ähtäriä koskeva valtionhallinto muuttui Vanhan Ruoveden aikana toistuvasti. Vuoteen 1721 Ähtäri kuului Ruoveden nimismies- ja käräjäpiiriin, Ylä-Satakunnan tuomiokuntaan ja Pohjois-Suomen laamannikuntaan. Kustaa II:n hallinnonuudistuksessa osa Ruovedestä, muun muassa Ähtäri, siirtyi Vaasan lääniin ja muodosti oman nimismiespiirin. Ähtäriin sijoittui piirin varanimismies. Vuonna 1776 perustettiin Kuortaneen kihlakunta osana Rautalammin tuomiokuntaa, ja Rautalammin tuomiokunnasta Ähtäri sai myös ensimmäisen valtiopäivämiehensä, kun Erkki Yrjönpoika Tapaninmäki lähetettiin talonpoikaissäädyn edustajana Ruotsin valtiopäiville kolmesti, ensimmäisen kerran vuonna 1786.

Asutus ja sodat Ruotsin vallan aikana

Ähtäri pysyi erittäin harvaanasuttuna koko Ruotsinvallan ajan. Tämä näkyy taloluvun kehityksestä: 1600 taloja oli 23, 1700 39 ja autonomian aikana 1860 107 kappaletta.

Asukasluvun arviointi taloluvuista on hyvin vaikeaa. Yleensä käytetään erilaisia kertoimia, ja tulokset voivat jonkin verran vaihdella. Joka tapauksessa ähtäriläisasutus on ollut hyvin hentoa aina 1700-luvulle saakka. 1721 Ähtäriin arvioidaan olleen 239 asukasta, 1749 asukkaita oli 366 ja autonomian alussa (1810) 748 asukasta.

Asutuksen vähyys saattaa yllättää. Tosiasia kuitenkin on, että edellytykset pysyvän asutuksen vahvistumiselle olivat koko 1600-luvun erittäin huonot. Ensimmäisten asukkaiden tullessa 1570-luvulla Eurooppaa koetteli poikkeuksellisen kylmä ajanjakso, jota kutsutaan pikku jääkaudeksi. Se näkyy maamme asutushistoriassa autioitumisilmiönä. Toistuvien katojen – mutta myös muiden onnettomuuksien – vuoksi samat alueet jouduttiin asuttamaan yhä uudestaan.

1600-luku alkoi maassamme hirvittäväällä nälänhädällä, vuosi 1601 muistetaan nimellä suuri olkivuosi. Kolmekymmentä vuotta myöhemmin uudet katovuodet kohtelivat Ähtäriä vielä paljon surkeammin. Vuosina 1633–1644 monet kylät autioituivat kokonaan. Näiden suoneniskujen väliin osui vielä kolmekymmenvuotinen sota 1618–1648. Edelleen katovuodet toistuivat 1648–50, 1657, 1666–68 (Laurin hallavuodet), jolloin koko maassa kuoli yli neljännesmiljoona ihmistä ja vielä 1697 (suuri kuolovuosi). Vuosisata oli myös jatkuvaa sotimista. Ruotsin suurvalta-asema veti maan kansainvälisiin selkkauksiin milloin Saksaan, milloin Baltiaan.

Alkoi uusi vuosisata ja suuri Pohjan sota, jossa Ruotsin suurvalta-asema romahti. Joukkojen otot olivat Ruovedellä keskimääräistä suuremmat. Ähtärissäkin toteutettiin nelinkertaiset väenotot ruotuväen tarpeisiin. Sodan jälkeen Ruoveden seurakunnassa oli jäljellä 57 miestä 100 naista kohti (vrt. Lapualla 115:100).

Kaarle XII:n pitkä sotaretki päättyi tappioon Pultavan taistelussa 1709. Venäjän sotatoimet suuntautuivat nyt Suomeen, ja venäläisvaara yliti Pohjanmaalle. Alkoi miehitysaika, iso viha. Ähtäri oli syrjäinen paikka, merkittävien tieyhteyksien ulottumattomissa. Pälkäneen taistelun jälkeen (1713), kun ruotsalaisjoukkojen pako alkoi, Ähtärissäkin näkyi pakenevia sotilaita. Nimismiehet, voudit ja muut virkamiehet pakenivat. Eniten sotatoimintaa oli vuonna 1714, kun venäläisjoukot palasivat Ruoveden kautta Pohjanmaalta. Silloinkin kyseessä oli läpimarsi, mutta sodan lieveilmiöt, ryöstöt ja muut rikokset koskettivat myös paikallista väestöä. Vastaavaa sissitoimintaa kuin Keuruulla tai Kurussa ei Ähtärissä ollut. Kostotoimet kuitenkin koskivat välillisesti myös Ähtäriä. Vastarintaa tukahduttaakseen venäläiset vangitsivat lähes koko virkamieskunnan. Koko laajaan seurakuntaan jäi vain yksi pappi, Ähtärin kappalainen Johannes Collinius.

Ähtäriläisiä oli mukana myös hattujen sodassa 1741–1743, jota seurasi pikku viha, Pommerin sodassa 1757–1762 ja Kustaa III:n sodassa 1788–1790, mutta kaikki nämä olivat paikkakunnan kannalta vähämerkityksisiä. Sen sijaan koko valtakuntaa ravistellut Suomen sota kosketti suoranaisesti myös Ähtäriä.

Kolmivaiheisessa Suomen sodassa, 1808–1809, Ähtäri joutui sotatoimialueeksi kesäsodan hyökkäysvaiheen lopussa. Kunnan alueella käytiin Myllymäen sotakorven taistelu 20.8.1808. Myllymäen yhteenotto oli Alavuden taistelun (18.8.) jälkinäytös. Alavudelta peräntyvät venäläiset pyrkivät Ähtäriin ja Myllymäen kautta Keuruulle. Heidän peräänsä lähetetty suomalaisosasto yhytti pakenijat ensin Inhassa, Nääsin salmen kohdalla ja toistamiseen Myllymäen sotakorvessa. Kirjallisuudessa todetaan taistelun päättyneen ratkaisemattomana, mutta tosiasiasa tilanne päättyi venäläisten pakoon Keuruun suuntaan. Sotakorven maastosta kerrotaan sittemmin löytyneen luurankoja, tykinkuulia ja pistimiä, mutta varsinaisia kaivauksia alueella ei ole tehty.

Autonomian ajan uudistukset

Autonomian aika toi mukanaan paljon muutoksia. Jo Ruotsinvallan aikana oli aloitettu maan kartoitus ja uudelleen jako, isojako, jolla oli kruunun näkökulmasta lähinnä kaksi tavoitetta: haluttiin yhtenäistää viljelyksiä ja kasvattaa verokertymää uudistiloja perustamalla. Ähtärissä tilojen pirstoutuminen ei ollut missään vaiheessa ollut ongelma sarkajaonkaan aikana. Talonpoikaistilat olivat melko yhtenäisiä. Isollajaolla oli siis merkitystä lähinnä uudistiloille. Vajaakäyttöiset metsämaat peruutettiin valtiolle, ja niille muodostettiin joko uusia itsellisiä tiloja, tai ne jätettiin kruununmaiksi. Jakamattomia kruununmaita jäi Ähtäriin 178 km²; näille perustettiin sittemmin kruununtorppia. Ähtärissä isojako toteutet-

tiin 1800-luvun molemmin puolin 1776–1822. Joitain kokouksia pidettiin vielä 1830-luvulla.

Myös oikeushallinnon piirijako muuttui. Virrat ja Ähtäri erotettiin omaksi käräjäkunnaksi ja osaksi Jyväskylän tuomiokuntaa vuonna 1841. Tämän tuomiokunnan palveluksessa olivat ne tuomarit, jotka asuttivat Tuomarniemen virkataloa. Jacob Henrik Gadd, Erik Gustaf Roschier ja Walfrid Emanuel Waldén ovat olleet merkittäviä vaikuttajia Ähtäriin kehitykselle.

Virkavaltaisuuden ajan jälkeinen perustuslaillinen vaihe toi suuria hallinnollisia muutoksia. Vuoden 1865 paikallishallinnon uudistus erotti kunnat seurakunnista. Valtaosa seurakunnan yhteiskunnallisista tehtävistä siirrettiin maallisen paikallishallintoyksikön, kunnan, vastuulle. Aikaa järjestäytymiseen annettiin kaksi vuotta. Naapuripitäjissä uudistus tapahtui ripeästi, mutta Ruovedellä tuli kiire. Kustannusten pelossa kuntia ei olisi haluttu perustaa. Aivan viime hetkiin saakka odotettiin valtiovalan peräytyvän, mutta kun lisää aikaa ei saatu, oli ähtäriläistenkin pakko kokoontua vuoden 1867 tapainpäivänä kirkonmenojen jälkeen kuntakokoukseen. Kunnan perustamisesta päätettiin ilman isompia juhlallisuuksia. Merkillä pantavaa kunnan järjestäytymisessä oli se, että Ähtäriässä sekä kuntakokousta että kunnallislautakuntaa johtivat talonpojat: Obadias Tempakka ja Heikki Ruha.

Kansakouluasetus 1866 mahdollisti koulujen perustamisen myös maaseudulle. Pappi K. A. Bergrootiin jyrkästä vastustuksesta huolimatta Ähtäriin Niemisvedellä innostuttiin asiasta siinä määrin, että kylän talonpojat perustivat oman koulun jo 1868. Opettajansa Olli Kempaksen mukaan nimetty koulu toimi kaksi vuotta, aluksi joitain kuukausia Hautalassa, sittemmin Tenhusessa. Tenhusen talossa koulutyöt aloitettiin uudestaan, kun kunta viimein, 1883, päätti perustaa kunnallisen kansakoulun. Koulurakennus tehtiin kirkonkylään. Oppilaat tulivat koko pitäjän alueelta. Myllymäkeläiset eivät saaneet lupaa oman koulun rakentamiseen, vaikka kylä oli nopeasti kasvava keskus. Oma koulu perustettiin yksityisenä 1892, mutta kiistat kunnan kanssa jatkuivat vielä pitkään Suomen itsenäistymisen yli.

Sairaanhoito uudistui hitaammin. Ähtäri oli kuulunut piirilääkärijärjestelmään jo vuodesta 1754, mutta kun oma piirilääkäri sijaitti peräti Turussa asti, sairaanhoito jäi käytännössä kotikonstien ja kansanparantajien varaan. 1819 piirijakoa tihennettiin, ja lääkäri alkoi palvella ähtäriläisiä ensin Saarijärvellä, sitten Kuortaneella ja lopulta Alavudella. Kunnansairaalan perustamista harkittiin jo 1890-luvulla, mutta apteekkitoiminta ja rokotusohjelma koettiin tärkeämmiksi kuin oman sairaalan saaminen. Sairaiksi miellettiin käytännössä vain mielisairaat, lepra- ja kuppapotilaat. Ensimmäinen kunnanlääkäri kuitenkin palkattiin 1912.

Asukasluvun kehitys autonomian aikana

1800-luku oli kasvun aikaa. Asukasluku oli noussut autonomian alun 748 hengestä lähelle kolmeentuhatta. Perustetun kunnan väestö oli nuorta: 2981 asukkaasta 40,5 % alle 15-vuotiaita. Tässä näkyy kasvun syy: syntyvyys oli suuri. Vaikka tautiepidemiat saattoivat yhä viedä kokonaisia perhekuntia, luontainen väestönlisäys oli silti vahva. Muuttoliike oli tappiollinen 1880-luvun alkuun, mutta elinkeinorakenteen monipuolistuessa Ähtäri alkoi myös kiinnostaa ulkopaikkakuntalaisia. Rautatien rakentamisen jälkeen muuttotilasto on selvästi muuttovoittoinen. Vuodesta 1870 alkaen asukasluku kasvoi tuhannella joka vuosikymmen. Asukasluvun kasvussa näkyy myös yleinen vaurastuminen. Teollistuminen ja ennen muuta metsätalous toi maaseudulle rahaa kantohintoina sekä metsä- ja uittotöinä. Samalla kaski- ja tervatalous päättyivät.

Pitäjästä lähdettiin myös Amerikkaan; suhteellisesti enemmän kuin Virroilta tai Keuruulta, mutta vähemmän kuin Lehtimäeltä tai Alavudelta. Vuoteen 1910 mennessä Ähtäristä lähti ison veden taakse 1020 asukasta. Vilkkainta muuttoaikaa oli 1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen, jolloin 876 ähtäriläistä muutti Amerikkaan.

Ähtärin asukasluvun kehitys

1720 n. 240
1750 n. 370
1810 748
1850 2112
1865 2981
1870 2917
1880 3874
1890 4956
1900 5991
1910 7108
1920 7728
1930 7745
1940 7285
1950 8507
1960 8412
1970 7601
1980 7528
1990 7400
2000 7300

Elinkeinoelämän monipuolistuminen

Rautatie kiinnosti ihmisiä kaikkialla, niin myös Ähtärissä. 1872 näytti siltä, että poikittaisrata tulee Ähtäriin, mutta pitkittäisradat tulitisiin vetämään Ilmajoelle. Sinne tulisi risteusasema. Liikenneyhteyksien tärkeys ymmärrettiin jo tuolloin: asian vauhdittamiseksi talolliset luovuttivat ilmaiseksi maata rautatien rakentamiseen kuntakokouksen päätöksellä. Linjaukset tehtiin 1877–78, ja työt aloitettiin 1879. Enimmillään ratatöissä oli yli 1000 miestä. Ensimmäinen juna puksutti radan päästä päähän 27.10.1882. Keskinopeus oli 27 km/h. Vuosisadan vaihteen jälkeen kiskot vaihdettiin järeämmiksi, ja 1911 keskinopeus oli jo 50 km/h.

Tärkein asema oli Myllymäki. Siellä työskenteli 20 rautatieläistä, mutta kulkuyhteydet houkuttivat kylään kymmenittäin kauppa- ja palveluyrittäjiä, myös teollisuutta. 1883 saatiin toinen asema, Etseri (nyk. Inha). Ähtärin nykyisen keskustaaajaman kohdalle perustettiin vaihde 1886, Albergin vekseli. Siitä tuli varsinainen rautatieasema, Ostola vuonna 1896.

Ähtärin kunnalle leimallinen piirre on ollut verrattain vahva teollistuminen. Ähtärillä on ruukkipitäjän maine. Alueen ensimmäisiä teollisia yrittäjiä olivat Erik Roschier ja Peter Malm, jotka perustivat vesisahan Inhajoen Vääräkoskeen. Saha sai oikeudet 23.11.1833. Alueelle rakennettiin saha, mylly ja paja. Syntyi yhdyskunta, jossa asui vuonna 1835 jo 41 ihmistä.

Ruukki perustettiin alueelle hieman myöhemmin, vasta vuonna 1841. Toimintaan tyytymätön Roschier myi liiketoimintaoikeutensa Gustav Wasastjernalle 1842. Ruukissa käytettiin paikkakunnan omaa järvimalmia, minkä vuoksi tuotettu rautakin oli heikkolaatuista. Omistajat vaihtuvat monta kertaa, ja välillä harkkoyhti- ja kankirautapaja seisahtui kokonaan 1776–1881. Rautatien tullessa 1883 ruukki työllisti vain 9 henkeä.

Ruukin todellinen kehittäjä oli patruuna August Nillsson Keirkner (1884–1917). Hän alkoi tuoda rautamalmia Ruotsista ja romurautaa Suomesta. Perustettiin pultti- ja niittinaulatehdas. Vesisahan tilalle rakennettiin höyryvoimasaha. Yhdyskunta kasvoi. Oma koulu rakennettiin 1889, ja uusgoottilainen patruunan linna, Pytinki, 1898–99.

Muu teollisuus kasvoi ruukin rinnalla. Rautatie oli ratkaiseva tekijä monen teollisuusyrityksen perustamisessa. Johan Johansson ja Kustaa Emil Lönnqvist perustivat Ostolan höyrysaahan 1898. Se toimitti puuta Englantiin. Ähtärissä toimi myös kaksi paperitehdasta: Ryötön paperitehdas (J.A. Johansson 1896) ja Vääräkosken kartonkitehdas (G.A. Lönnqvist 1900).

Kunnan todellinen teollisuus- ja etenkin kauppakeskittymä oli kuitenkin Myllymäki. Siellä sijaittivat kaksi terva- ja tärpättitehdasta (Hagertin ja Myllymäen), sähkösaakeyhtiö (1912) sekä toistakymmentä erikois- ja vähittäistavarakauppaa, mm. suuri leipomo ja kaksi suutarinliikettä. Tukkuymyyntiä harjoitti useampikin liike (Finnilä, Wiri, Lassila & Tikanoja, myöh. myös Osuuskauppa). Myllymäellä oli myös katuvalot ja valaistu luistinrata.

Ähtärin matkailun ensimmäinen aalto koettiin vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Ähtäri oli yksi niistä kunnista, joihin Suomen taiteen kultakauden edustajat suuntasivat hakemaan innoitusta ja lomailemaan. Taiteilijat majoittuivat maatiloille, enimmäkseen Peränteelle, mutta osin myös Niemisvedelle ja Ähtärinrannalle. Järnefeltit viettivät kesiään Suihkossa ja Sibeliuksen Jaakkolassa. Jaakkolassa myös Eugen Schauman harjoitteli pistooliammuntaa ladon seinään. Peränteen Sarkola jäi Hugo Simbergin kuolinpaikaksi. Oppineita vieraita oli myös Ähtärinrannan Ohraniemessä, Männikössä ja Niemisveden Kauppalassa. Wilho Sjöström tallensi ähtäriläismaisemia erityisesti Inhassa. Siellä eli myös merkittävä taiteenkerääjä, ruukin patruuna Keirkner.

Myös ammatillisen koulutuksen perinteet alkoivat vuosisadan vaihteessa. Tuomarniemen metsänvartijakoulu perustettiin 1903. Ensimmäisenä johtajana toimi Ernst Nylander, myöhempi metsähallituksen ylitarkastaja. Tuomarniemi on maamme toiseksi vanhin metsäalan oppilaitos. Aluksi koulusta valmistui metsänvartijoita koko Suomen tarpeisiin. Sittemmin tutkintonimikkeet ovat muuttuneet. Tuomarniemellä oli näkyvä vaikutus koko suomalaisen metsänhoidon kehitykseen varsinkin toiminnan alkuvaiheissa. Siellä työskentelivät monet maamme eturivin metsämiehet: A. Benj. Helander, Olli Heikinheimo, Erik Lönnroth ja koulun pitkäaikaisena johtajana elämäntyönsä tehnyt Arvid Borg. Laajimmillaan Tuomarniemen hoitoalueen maat lävistivät koko Ähtärin ja ulottuivat kauas Keuruun ja Soinin puolelle. Näillä harjoitusmailla koulu teki mittavia metsänuudistuskokeita ja painoi näkyvän kädenjälkensä ähtäriläiseen maisemaan. Siksi Ähtärissä kasvaa metsikköinä mm. lehtikuusta ja monia ulkomaisia puulajeja.

Itsenäisyyden kasvukivut

Autonomian ajan valoisa kehitys katkesi vuosisadan vaihteen sortokausiin. Ensimmäinen sortokausi kutsuntalakkoineen näkyi myös Ähtärissä. Toinen sortokausi jätti maisemassakin näkyviä jälkiä: vallitustyöt, joita tehtiin 1916–17. Ne rakennettiin Pietarin puolustuksen tueksi. Tehtiin kolme kehänmuo-toista linnoitusketjua, joista yksi kulkee Ähtärin kohdalla.

Linnoitushanke oli koko maailmanmittakaavassakin huomattava. Pelkästään Ähtärissä se työllisti satoja rakentajia. Esimiehinä oli upseereita, kaivajina sotilaita mutta myös siviilityömiehiä. Aluksi kaivettiin juoksuhaudat tärkeimpien kulkuväylien läheisyyteen, myöhemmin kaivauksia täydennettiin varsinaisella linnoittautumisella. Jäljet ovat edelleen nähtävissä monin puolin pitäjää, esimerkiksi pururadalla Törönmäessä ja yläaste-lukion vieressä Kampinmäessä. Samanlaisia kaivauksia on Peränteellä, Vääräkoskella, Inhassa, Mekkokalliolla, Rämälässä jne. Vallituksia ei koskaan käytetty sotatoimissa. Vuoden 1917 vallankumoukset Venäjällä katkaisivat linnoitushankkeen. Sortokausi päättyi ja Suomi itsenäistyi joulukuussa 1917.

Itsenäistymisajan räjähdysherkkä tilanne jännitti myös Ähtäriä. Pitäjän teollinen perinne oli vahva. Inha, Myllymäki ja Ostola olivat työväen kylliä. Myllymäeltä oli lähtöisin määrätietoisena tunnettu sosialistijohtaja Edvard Valpas–Hänninen, SDP:n puheenjohtaja ja sanomalehtimies. Hän omisti yhä isänsä asuttaman kiinteistön Myllymäellä. SDP:llä oli myös oma ähtäriläinen kansanedustaja, leipuri

Emanuel Pohjanväre. Me vaadimme -ohjelman mukaisesti Inhassa oli omalla lakolla jo siirrytty 8-tuntiseen työpäivään. 13.11. yleislakko pyrki samaan koko maassa.

Työväenliikkeen ilmeisestä valveutuneisuudesta huolimatta paikalliset työväenyhdistykset eivät sitenkään yhtyneet kapinallisiin, kun nämä pääsivät valtaan puolueessa. Tämä saattoi johtua juuri Valpas-Hännisen vaikutuksesta – hänen oma toimintansahan suuntautui vallankumousta vastaan.

Tuomarniemen metsänvartijakoululla pidettiin suojeluskunnan perustava kokous 17.9.1917. Suojeluskunta perustettiin myös Myllymäelle. Ähtärin tapahtumien kannalta keskeisessä roolissa oli kuitenkin Ähtärin Suojeluskunnan sihteeri, tuomarniemeläinen Arvid Borg. Kun pohjalaiset aloittivat venäläisten aseistariisumisen 28.1.1918, Ähtärin valkoiset pitivät vihollisinaan linnoitustöissä vielä olleita 40 venäläistä. Ähtärissä punaiset eivät ottaneet haltuunsa rautateitä. Inhan ruukille oli kyllä muodostettu tehtaalaisten suojelukaarti (4.11.1917), mutta se pysyi toimeettomana. Suojeluskunta sai rautateitse välineet venäläisten karkottamiseen ja karkotti myös joukon kiihkeimpiä ähtäriläisiä (30.1.1918).

Sodan alkuvaiheessa huomio kohdistui Haapamäen rataosuuteen. Vaikka Haapamäki on lähellä, Ähtärissä ei käyty varsinaisia sotatoimia. Rauhallisuus ilmenee muun muassa siitä, että Ähtärissä kutsuntoihin osallistui Jyväskylän sotilaspiirissä korkeat 6/7 asevelvollisista (vrt. esim. Jyväskylässä ½). Toisin sanoen punakaarti osallistui kutsuntoihin yhdessä suojeluskunnan kanssa. Poissaolevistakin 75 oli jo rintamalla. Kapinallisia ei Ähtärissä ollut. Sittenkin jännitys kuumeni terroriteoiksi.

Virallisen tilaston mukaan Vaasan läänissä teloitetuista 67 punaisesta ähtäriläisiä oli peräti 32, ehkä jopa 34. Näistä 9 ammuttiin yhdellä kertaa Juurikkakankaan verilöylyssä. Juurikkakankaalla tai matkalla sinne kuoli kaikkiaan 15 punaista. Muualla Ähtärissä surmatöitä oli ainakin viisi. Koko Jyväskylän sotilaspiirissä teloitettuja oli enemmän vain Keuruulla, joka olikin varsinaista sotatoimialuetta. Vuoden 1918 tapahtumat näyttävät olleen ähtäriläisten oma välienselvittely. Vain kaksi ähtäriläistä teloitettiin Vaasan läänin ulkopuolella. Punaista terroria ei Ähtärissä ollut. Terrorin uhreina kaatuivat Heinolassa Ähtärin rovastin pidetyt kaksi poikaa Karl ja Martti von Pfaler. Tämä kuumensi tunteita Ähtärissä, vaikka paikallisilla työväenyhdistyksillä oli tapahtumaan tuskin minkäänlaista osaa.

Itsenäisyyden alun kunnanhallinto

Traumaattisten alkuvaikeuksien jälkeen alkoi itsenäisen maan arki. Lainlaatijat naputtivat keskeisiä, perustavanlaatuisia lakeja vuosittain: torpparilaki, työaikalaki, verolaki, uusi asevelvollisuuslaki, kieltolaki. Kunnallisia edistysaskeleita otettiin: kunnansairaala perustettiin maailmanhistorian suurimman influenssaepidemian pelästyttämänä 1919, pitäjä sähköistettiin ja kansakouluverkko rakennettiin valmiiksi (17 koulupiiriä). Elävien kylien Ähtäri oli aidoimmillaan.

Kuntakokous korvattiin vuonna 1917 pakollisella, vaaleilla valittavalla kunnanvaltuustolla. Valmistelevana ja täytäntöön panevana elimenä oli kunnallislautakunta (myöh. kunnanhallitus). 1918 joulukuussa pidettiin ensimmäiset vaalit. Ähtärille tyypillinen mutta Etelä-Pohjanmaalla hyvinkin poikkeuksellinen porvarillinen vaaliliitto voitti ja piti hallussaan valtuuston puheenjohtajan paikkaa aina vuoteen 1964. Ruukkipitäjän perinne näkyi SDP:n hyvänä vaalimenestyksenä. Se oli suurin puolue yhtäjaksoisesti toisen maailmansodan alkuun, ja vahvistui taas jälleenrakennuksen aikana.

Ähtäriläinen erikoisuus on myös kunnanvaltuuston naispuheenjohtaja, Niini Hyrkki. Hyrkki valittiin puheenjohtajaksi vuonna 1921, ensimmäisenä naisena Suomessa. Vaikka kokemukset olivat ilmeisen hyviä, Hyrkki ei vielä ole saanut naispuolista seuraajaa.

Ähtäriläiset sota-aikana

Syksyllä 1939 Eurooppa odotti – mutta ei toivonut – sotaa. Suomessakin varauduttiin mahdolliseen selkkaukseen ylimääräisin kertausharjoituksin lokakuun alussa. Sotatila Neuvostoliiton kanssa todettiin 30.11.

Talvisodan joukko-osastot muodostettiin paikkakunnittain. Varsinaiseksi ähtäriläisosastoksi voi tämän mukaisesti nimetä II pataljoonan esikuntakomppanian jalkaväkirykmentti 30:ssä (EK/II/JR30; myöh. EK/II/JR21) sekä kaksi konekiväärikomppaniaa samasta rykmentistä (2.KKK/II/JR30 ja 3.KKK/III/JR30). Joukko-osastot osallistuivat taisteluihin Karjalan kannaksella, ennen muuta Taipaleen joella. Siellä myös kaatui 70 sodan 103 ähtäriläisuhrista.

Jatkosodassa joukko-osastoja ei enää muodostettu kuntakohtaisesti. Muun muassa soini-laisten ns. Jylhän komppanian surkea kohtalo sai aikaan sen, että saman seudun miehet pyrittiin jakamaan rykmentin sisällä eri pataljooniin. Ähtäriläiset sijoittuivat jatkosodassa jalkaväkirykmentti 16:een, erityisesti III pataljoonaan, tykkipattereihin ja kranaatinheitinkomppanioihin. Uudelleensirtojen jälkeen suuri osa JR16:n ähtäriläisistä palveli JR58:ssa, mutta myös monissa muissa osastoissa. Näin ähtäriläiset osallistuivat taisteluihin Kannaksella, Syvärillä ja Itä-Karjalan suunnalla. Osa nuorimmista ikäluokista osallistui myös Lapin sotaan. Jatkosodassa kirjattiin 175 ähtäriläisuhria. Kannas oli tälläkin kertaa ähtäriläisille tuhoisin rintamalohko.

Sotatalous tuntui myös kotirintamalla. Elettiin säännöstelytaloudessa, ja työvoimasta oli kova pula. Sotavankeja sijoitettiin työvelvollisiksi maataloihin. Kriisiaika toi maanpuolustustehtäviä kaikille. Ilma-valvontaa tarvittiin paitsi siviilikohteiden myös kunnan alueella toimineen sotatarviketeollisuuden turvaksi (ampumatarvikevarikko, Fiskars, Ryöttö).

Sodan päättyessä Ähtärissä oleskeli tilapäisesti 2000 evakkoa, mutta keväällä 1946 enää 949. Eniten oli vuoksenrantalaisia (805), joiden sijoitusalueeksi Ähtäri oli sodan aikana nimetty. Uudistiloja luottaessa sijoitusalueita vielä muutettiin, ja niinpä vuoden 1950 väestönlaskennassa 5,6 % ähtäriläisistä oli siirtoväkeä, tässä vaiheessa jo suurimpina ryhminä olivat jaakkimalaiset ja lumivaaralaiset, joiden sijoitusalueeksi Ähtäri nimettiin.

Palvelurakenteen monipuolistuminen

Koko itsenäisyyden ajan Ähtärissä on rakennettu voimakkaasti uusia palveluja, mutta erityisen vahva palvelurakenteen muutos vavisutti Ähtäriä sotien ja jälleenrakentamisen aikana. Näistä ensimmäinen oli Ampumatarvikevarikko 8:n perustaminen Inhaan. Toiminta aloitettiin jo talvisodan aikana. Sotien jälkeen varikkojärjestelmää muutettiin rauhanolojen tarpeita vastaavaksi, ja Inhan asevarikosta tuli keskusvarikko (sittemmin Asevarikko 7 ja edelleen Ähtäriin varikko). Nopea palaaminen rauhan ajan vahvuuteen aiheutti varikolla kiireitä. Enimmillään varikkoa rakentamassa, materiaalia luetteloimassa ja varastoimassa uurasti yli 400 henkilöä, mutta varikon normaalivahvuuskin on ollut 75–150 työntekijää.

Toinen sodanaikainen rupeama oli vanhainkodin rakentaminen välirauhan aikana Kaijanniemeen Ouluveden rannalle. Heti sodan päätyttyä alettiin suunnitella myös oman oppikoulun rakentamista. Yksityinen kannatusyhdistys perustettiin helmikuussa 1945, ja jo samana syksynä aloitettiin opinnot kahdella luokka-asteella. Oma koulurakennus valmistui 1950.

Seuraavana vuonna otettiin käyttöön uusi kunnantalo, ja voimakas rakenteiden kehittäminen jatkui 1960-luvulla: vuonna 1962 aloitti toimintansa Ähtäriin ammattikoulu, ja kun ammattikoulun uudisrakennus valmistui (1965), aloitettiin jo seuraavan suuren hankkeen, Ähtäriin aluesairaalan, perustusten louhinta. Molemmissa hankkeissa kunnanjohtaja Väinö Jaakolan rauhallisen sitkeä työskentely koitui Ähtäriin eduksi. Ammattikoululle ja aluesairaalalle olisi lähikunnissa ollut muitakin ottajia.

Jaakolan varsinainen kuningasajatus oli kuitenkin Ähtärin matkailun ideointi 1960-luvun lopussa. Tavoitteena oli pysäyttää väkiluvun lasku ja luoda Ähtäriin uusia työpaikkoja. Ensimmäisessä vaiheessa kuntaan haluttiin ravintola, sitten leirintäalue ja lopuksi hirvitarha – ajatus, joka laajeni sittemmin kokonaiseksi eläinpuistoksi ja lopulta matkailualueeksi. Ähtärin eläinpuisto aloitti toimintansa 17.6.1973. Matkailutoimi laajeni Hotelli Mesikämmenen, Mini-Suomen (Santerin Seikkailumaa) ja monien yksityisten matkailualanryttäjänsä ansiosta niin, että ympärivuotisia työpaikkoja muodostui Ähtäriin matkailun vaikutuksesta lähes 200 (1999).

Samaan aikaan kunnassa tapahtui myös toisen aallon teollistuminen: 1900-luvun lopun suurimmat teolliset työnantajat loivat uusia työpaikkoja juuri 1970-luvulla – samaan aikaan, kun hyvinvointisektori laajeni sairaalan, terveyskeskuksen, peruskoulun ja Ähtärissä myös matkailun alueilla.

Kunnalliselämä sotien jälkeen

SDP:n hyvä menestys jatkui kunnallispolitiikassa 1950-luvulle. Ei-sosialistisilla puolueilla on kuitenkin ollut enemmistö Ähtärin kunnanvaltuustossa kahta katkosta lukuun ottamatta. Vuonna 1945 SKDL nousi Paasikiven puheen saattamana kolmanneksi suurimmaksi puolueeksi, ja Ähtäri oli vuoteen 1948 vasemmistoenemmistöinen. Toisen kerran niukka sosialistienemmistö tuli vuoden 1964 vaaleissa yhdeksi kaudeksi.

Kunnanjohtaja valittiin ensimmäisen kerran vuonna 1961. Valituksi tuli Väinö Jaakola, joka viihtyi tehtävässä eläkkeelle saakka. 1983 Jaakolan seuraajaksi valittiin Hannu Marttala, 1992 Lea Tolonen ja 2007 Kari Heikkilä.

1960-luvun puoliväliä lukuun ottamatta puoluekentän virta on vienyt vasemmalta oikealle koko sotien jälkeisen ajan. Syynä on edellä kuvattu elinkeinorakenteen muutos. Vuodesta 1951 suurin yksittäinen puolue on ollut Maalaisliitto – Keskustapuolue. Muutkin porvaripuolueet ovat lisänneet kannatustaan 1970-luvulta alkaen, missä näkyy elinkeinoelämän monipuolistuminen ja palvelualojen vahvistuminen. Etelä-Pohjanmaasta poikkeava puoluekentän voimakas heterogeenisyys on jatkuvasti ollut Ähtärielle tyypillistä. Yhdellä poliittisella ryhmällä ei koskaan ole ollut enemmistöä kunnallispolitiikassa. Pienetkin poliittiset liikkeet ovat menestyneet Ähtärissä. IKL, liberaalit, pientalonpoikain puolue, TPSL, kristilliset ja vihreät – kaikki ovat vuorollaan saaneet edustajansa kunnanvaltuustoon.

Kuntamuodon muutos maalaiskunnasta kaupunkikunnaksi 1986 oli varsin huomaamaton tapahtuma. Ähtärin ilme ei ollut erityisen urbaani, eikä sitä varmasti tavoiteltukaan. Palvelurakenteeltaan kunnasta oli kuitenkin kehittynyt kahden vuosikymmenen kuluessa erittäin kaupunkimainen. Tilastotiedot vuosituhannen vaihteesta paljastavat vahvan palvelurakenteen. Etelä-Pohjanmaan maakunnassa Ähtäri on ollut maakunnan toiseksi kaupunkimaisin kunta Seinäjoen jälkeen.

Ähtärin tulevaisuus

1960-luvun alussa Ähtärielle ennustettiin synkkää tulevaisuutta. Vuosituhannen vaihteessa muuttotappiokunnassa asui 6000–6500 asukasta. Ennuste osui harhaan, mutta se ei ollut kovin virheellinen. Ilman sairaalan, ammattikoulun ja matkailuyhtiön antamaa kasvusysäystä tappion profetia olisi helposti toteutunut. Vuosituhannen vaihteessa Ähtärissä asui 7300 asukasta – se on tuhat asukasta vähemmän kuin vuonna 1960, mutta jokseenkin yhtä paljon kuin 1980. Uudella vuosituhannella väkiluku on laskenut poikkeuksellisen nopeasti. Uusimpien väestötietojen mukaan Ähtärissä asuu 6831 ihmistä (2006), se on kutakuinkin samaan verran kuin sata vuotta aiemmin. Tilastokeskuksen väestöennusteen mukaan Ähtärin väestön kehitys on tulevaisuudessa varsin vakaa, kuitenkin edelleen lievästi vähenevä.

Moni suomalainen kunta on jo viettänyt viimeiset tasakymmenvuosijuhlansa. Myös Ähtärissä nämä

tasakymmenjuhlat (kunta 140 vuotta, kaupunki 20 vuotta) saattavat jäädä viimeisiksi. Parhaillaan toteutettavassa kunta- ja palvelurakennemuutoksessa valtiolta on asettanut toimintaympäristön muutostavoitteita viidelle osa-alueelle: kuntien tehtäviin, rahoitukseen, palvelujen organisointiin, kuntien väliseen yhteistyöhön ja kuntaliitoksiin. Lainsäädännössä tavoitteeksi on asetettu 20 000 asukkaan kuntakoko. Kuntaliitoksia ja kuntajakoja tehdään vimmatusti: tällä hetkellä selvityksiin osallistuu 91 kuntaa. Useimmat näistä myös johtavat kuntien yhdistymiseen vuoteen 2010 mennessä. Tiedämme jo, että vapaaehtoista yhdistymisaaltoa tulee seuraamaan toinen aalto: pakkolailla toteutetut kuntaliitokset. Historia toistaa itseään: vuosina 1967–73 Suomesta katosi yli 50 kuntaa vapaaehtoisesti ja toisessa aallossa seuraavien viiden vuoden aikana vielä vajaa parikymmentä kuntaa. Olisi melkoinen yllätys, jos Ähtäri läpäisisi vuosikymmenen muutosmyrskyn nykyisessä muodossaan. Se on tuskin edes toivottavaa. Kuntarajat muuttuvat, palvelurakenteet muuttuvat, kuntien tehtävät muuttuvat. Rakenteiden pitääkin taipua muuttuviin tarpeisiin. Se ei tarkoita paikallisidentiteetin katoamista. Ähtäriläiset ovat jatkossakin ähtäriläisiä. Seuraan kiinnostuneena päättäjiemme ratkaisuja. Miten Ähtäri luotsataan uuteen ympäristöön? Mihin ympäristöön? Ja millaiseen?

[Esitelmä pohjautuu tekijän aiemmin julkaistuun samannimiseen artikkeliin teoksessa *Kotiseutumme Virrat – Ähtäri 2000*. Botnia Foto, Vaasa 2000, 473–478.]

Kirjallisuutta

Esihistorialliset kiinteät muinaisjäännökset Etelä-Pohjanmaalla, Keski-Pohjanmaalla ja Pohjanmaalla, Museovirasto, Vaasa 1998

Hahne, Reino: Inhan ruukkiyhdyskunta 1833 – 1964, Ähtäri 1994

Hämäläinen, Heikki: Erkki Tapaninmäki – ähtäriläinen valtiopäivämies, *Ympyriäinen IX*, 28-29, Ähtäri 1997

Hämäläinen, Heikki: Historiaa paikannimissä, teoksessa *Ylävesille Ähtäriin*, SKS, Helsinki 1996, 42–55

Härkönen, Terttu: Ihmisiä, aikoja, paikkoja. Ähtäriä kuvataiteessa, 148–163, teoksessa *Ylävesille Ähtäriin*, SKS, Hämeenlinna 1996

Jokipii, Mauno: Vanhan Ruoveden historia I, 2. painos, Jyväskylä 1989

Knuuttila, Jukka: Inhan asevarikko 1940 – 1990. Viiskunta Oy, Alavus 1990

Kylämaisema Peränteellä, Airi Matila (toim.), *Tapion julkaisu 11/95*, Helsinki 1995

Luho, Ville: Vanhan Ruoveden esihistoriaa, teoksessa Mauno Jokipii: *Vanhan Ruoveden Historia I*, toinen painos, Jyväskylä 1989

Nissilä, Viljo: Vanhan Ruoveden alueen pitäjännimet, teoksessa *Vanhan Ruoveden historia I:2*, liiteosa, 289–320

Nyyssölä, Eino: *Entisestä Ähtäristä*, 2. painos, Gummerus 1976

Rautainen tarina. Inhan tehtaas 150 vuotta, *Kynämies* 1991

Riukulehto, Sulevi: Kylän lyhyt historia. Ähtäriläinen kylä vanhoilla karttalehdillä, teoksessa *Ylävesille Ähtäriin*, Helsinki 1996, 24–41

Riukulehto, Sulevi: *Politiikan pyörteissä kansakunnan kohtalonhetkellä*. Edvard Valpas–Hänninen

(1873–1937), Ympyriäinen X, 16–18, Ähtäri 1998

Riukulehto, Sulevi: Tuomarniemi – siellä ei koskaan sada. Seinäjoen ammattikorkeakoulu, Jyväskylä 2004

Räntilä, Outi: Ähtärin ympäristön tila – hajakuormitus ja sen vaikutus vesistöjen tilaan, Ähtäri 1999

Sillanpää, L. A: Vanhan Ruoveden historia II:2 Keuruu, Multia, Mänttä, Pihlajavesi, Ähtäri, Vammala 1969

Sillanpää, Simo: Satayhdeksänkymmentä vuotta Ähtärin taistelusta, omakustanne, 1998

Suksi, Pirkko: Matkailun edellytykset Ähtärissä, 172–179 teoksessa Kytösavut XII, Einar Ahlberg & al. (toim.), Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton julkaisu, Seinäjoki 1975.

Talousarvio 2000. Taloussuunnitelma 2001 – 2002, moniste, Ähtärin kaupunki 1999

Viertola, Juhani: Ähtärin historia 1865 – 1918, Gummerus, Vanhan Ruoveden historia III 6.1, Jyväskylä 1988

Viertola, Juhani: Ähtärin historia 1918 – 1980, Vanhan Ruoveden historia III:6.2, Gummerus, Jyväskylä 1989

Virtanen, Hanna-Maria: Rautaa Pohjanmaalta, selvitys Länsi-Suomen ympäristökeskuksen alueen rautearuudesta, Länsi-Suomen ympäristökeskuksen moniste 19/1998

Välipakka, Juha: Ähtäriläiset talvi- ja jatkosodassa – sotapäiväkirjojen kertomaa, 10- 42, teoksessa: Ähtärin sotaveteraanit, Lauri Vesala, Aaro Rajala, Osmo Talasmo (toim.), Ähtärin sotaveteraanit, Alavus 1992

Ähtärin eläinpuisto 10 vuotta, Ilkka Koivisto (toim.), Ähtärinreitin Loma Oy, Vaasa 1983